

การศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชน
ตำบลนาบ่อคำ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว
Biodiversity, Wisdom and Culture of Naborkham Community Muang District
Kamphaengphet Province for Support Ecotourism

ราตรี สิทธิพงษ์*

Ratri Sittipong

ชาลี ตระกุล**

Charlee Trakul

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้ เพื่อศึกษาความหลากหลายทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยว และทดลองการท่องเที่ยวชุมชนตำบลนาบ่อคำ ใช้การวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยใช้แบบสัมภาษณ์ แบบสอบถาม และทดลองนำเที่ยวแบบชุมชนมีส่วนร่วม เก็บข้อมูลจากนักท่องเที่ยวกลุ่มทดลอง จำนวน 33 คน ผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำกลุ่ม นักวิชาการ ตัวแทน อบต. และสมาชิกของกลุ่ม พบว่า ความหลากหลายทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น มี 6 ด้าน คือ ด้านโภชนาการพื้นบ้านและการดำรงชีวิต ด้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน ด้านประเพณี พิธีกรรม ด้านคติ ความเชื่อ ด้านการดูแลสุขภาพพื้นบ้าน และด้านการบริหารจัดการ ความหลากหลายทางชีวภาพ ด้านที่มีความโดดเด่นที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ได้แก่ ด้าน โภชนาการพื้นบ้านและการดำรงชีวิต ด้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน และด้านการบริหารจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ เพราะการสำรวจ พบว่า ชุมชนหนองปั้งไก่อ และชุมชนบ้านสร้อยสุวรรณ มีศักยภาพสามารถพัฒนาเป็น แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ เส้นทางท่องเที่ยวมี 2 รูปแบบ คือเส้นทาง ครึ่งวันกับเส้นทางหนึ่งวัน จากการทดลองนำเที่ยว โดยใช้นักศึกษาสาขาการตลาดเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นอาสา พบว่า ความพึงพอใจในภาพรวมมี ค่าเฉลี่ยในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า สภาพการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวอยู่ในระดับมาก ด้านกระบวนการขั้นตอนการให้บริการอยู่ในระดับมากที่สุด ด้านศูนย์แสดงสินค้าและผลิตภัณฑ์อยู่ในระดับมากที่สุด และสิ่งที่จำเป็นต้องพัฒนาเป็นอย่างมาก คือ ในเรื่องที่พัก ร้านอาหาร ร้านขายของฝากของที่ระลึก ป้ายบอกทาง

คำสำคัญ : ความหลากหลายทางชีวภาพ / ภูมิปัญญาท้องถิ่น / วัฒนธรรมท้องถิ่น / นาบ่อคำ

*อาจารย์ประจำคณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร

**อาจารย์ประจำคณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร

ABSTRACT

This research were to study the diversity of local wisdom and culture, to find the guidelines to develop tourism and to experiment community tourism of Naborkham sub-district. This research was quantitative and qualitative research. The research instruments were an interview, a questionnaire and participatory tours. The respondents consisted of 33 trial tourists namely community leaders, local wisdoms, the group leaders, academics, the representative of Sub-district Administrative Organization and the group members. The results were revealed that there were 6 aspects of Biodiversity with local wisdom and culture which were local nutrition and living, local technology, traditions, rites and believes, local healthcare and biodiversity management. The outstanding aspect which could be promoted ecotourism were local nutrition and living, local technology and biodiversity management. Because surveying it was found that Nongpingkai community and Soisuwan community could be developed for ecotourism. There were 2 routes of tourism which were half-day and one day travelling. After the experiment of tour with the volunteer students it was found that in general, the satisfaction was at the highest level. When considering each aspect it was found that tourism transportation was at the high level. Service method was at the highest level. Exhibition center was at the highest level. Residences food shops, souvenir shops and signs must be improved.

Keywords : Biodiversity / Local wisdom / Local culture / Naborkham

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในหลายประเทศทั่วโลก ได้ให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยว โดยเป็นอุตสาหกรรมที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศทั่วโลก รัฐบาลของประเทศดังกล่าวจึงให้ความสำคัญในการเสริมสร้างขีดความสามารถในการแข่งขันเพื่อช่วงชิง ส่วนแบ่งตลาดท่องเที่ยวของโลกโดยเฉพาะประเทศในแถบเอเชีย รวมทั้งประเทศไทยด้วย ดังนั้นการกำหนดกลยุทธ์ทางการตลาด เพื่อดึงนักท่องเที่ยวทั่วโลกเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทย ตนให้เพิ่มจำนวนมากขึ้น ในส่วนของประเทศไทยได้ตระหนักถึงความสำคัญของการท่องเที่ยวในฐานะเป็นกลไกหลักในการช่วย รักษาเสถียรภาพและขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ จากอดีตจนถึงปัจจุบันโดยจากตัวชี้วัดการจัดอันดับความสามารถในการแข่งขันด้านการท่องเที่ยว และการเดินทาง (Travel and Tourism Competitiveness Index) ของ World Economic Forum หรือ WEF โดยในปี 2556 ความสามารถในการแข่งขันด้านการท่องเที่ยวของไทยอยู่ในอันดับ 43 จาก 140 ประเทศทั่วโลก หรืออันดับ 9 จาก 25 ประเทศในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2558)

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่นักท่องเที่ยวยอมรับที่มีสถานที่ท่องเที่ยวที่หลากหลายที่สุดประเทศหนึ่ง ทั้งจุดดำน้ำ หาดทราย เกาะน้บร้อย สถานบันเทิงที่หลากหลาย โบราณสถาน พิพิธภัณฑ์ และความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาเรียนรู้รวมทั้งอาหารไทย บางอย่างมีชื่อเสียงทั่วโลกด้วยการใช้สมุนไพรและเครื่องเทศ

ความหลากหลายทางชีวภาพมีความสำคัญยิ่งต่อสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมมีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังเช่น ชุมชนหนองบึงไก่อ ตำบลนาบ่อคำ ที่มีความหลากหลาย

ในภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลายๆ เรื่อง เช่น ภูมิปัญญาเกี่ยวกับเรื่องการทอผ้า โดยใช้สีย้อมผ้า จากวัสดุธรรมชาติ ที่มาจากเปลือกไม้/ใบไม้ การทำกระเปาะจากเชือกกล้วย โรงสีชุมชน และการพัฒนาเพื่อผลิตข้าวถุงขาย มีกลุ่มบริหารจัดการน้ำที่ดี มีคณะกรรมการที่เข้มแข็งในการบริหารจัดการน้ำ ทำให้เกษตรกรในชุมชนมีน้ำใช้เพื่อการเกษตรตลอดทั้งปี จนทำให้ชุมชนได้รับรางวัลจากสมเด็จพระเทพฯ เกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำในปี พ.ศ. 2554 กลุ่มผู้ปลูกข้าวปลอดภัยโดยเฉพาะข้าวนิลกาฬที่สามารถสร้างรายได้ให้กับกลุ่มเพิ่มขึ้นจากเดิมที่เคยปลูกข้าวพื้นเมือง และมีการรวมกลุ่มแปรรูป จากผลผลิตข้าวนิลกาฬ เพื่อเป็นการสร้างรายได้เสริมให้กับกลุ่มเกษตรกรอีกทางหนึ่งด้วย เช่น น้ำข้าวกล้อง ชา กาแฟ ข้าวพองนิลกาฬ และคุกกี้ และในชุมชนยังมีสวนไม้จำนวน 5 ไร่ ที่ให้ผลผลิตโดยการเก็บหน่อไม้สดไปขาย (บุญ ยะภา, 2557) นอกจากนี้สภาพภูมิประเทศที่ยังเอื้อต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีความหลากหลายของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยชุมชนและทุ่งนาตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน มีชุมชนตั้งอยู่ตรงกลางและมีทุ่งนาล้อมรอบ ระบบน้ำของชุมชนเป็นระบบน้ำชลประทานซึ่งมีน้ำไหลมาจากภูเขา และคลองชลประทานจะไหลผ่านหน้าบ้านเรือนของเกษตรกรทำให้มีบรรยากาศสวยงาม โดยเฉพาะตอนเย็น และระยะทางห่างจากอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรเมืองมรดกโลกไม่มากนักนักท่องเที่ยวใช้เวลาเดินทางประมาณ 20 นาที จากสภาพความพร้อมดังกล่าว หากมีการจัดการบริหารที่ดีสามารถส่งเสริมเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความหลากหลายทางด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนตำบลนาบ่อคำ
2. เพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตำบลนาบ่อคำ
3. เพื่อทดลองการท่องเที่ยวชุมชนตำบลนาบ่อคำ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเพื่อศึกษาความหลากหลายทางด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนตำบลนาบ่อคำ เพื่อหาแนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชน โดยการสำรวจข้อมูลภาคสนามจากผู้นำชุมชน ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน นำข้อมูลที่ได้มาสังเคราะห์แล้วจัดเวทีชุมชนเพื่อยืนยันข้อมูล แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนกับคณะผู้วิจัย โดยมีตัวแทนจากองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำชุมชน ประธานกลุ่ม คณะกรรมการหมู่บ้าน และนักวิชาการ จำนวน 13 คน เพื่อหาแนวทางพัฒนาตามประเด็นที่กำหนด ได้นำแนวทางที่ได้มาทดลองจัดการท่องเที่ยวโดยมีนักท่องเที่ยวกลุ่มทดลอง จำนวน 33 คน และทำการประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวโดยใช้แบบสอบถาม

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า

1. ความหลากหลายทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นการผสมผสานระหว่าง 2 ภาค คือ ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากการได้รับวัฒนธรรมที่อพยพมาจากสองแหล่ง จึงทำให้มีความหลากหลายของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่มีการผสมผสานอย่างลงตัว จากความหลากหลายทางชีวภาพที่ชุมชนมีอยู่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ บนฐานความหลากหลายทางชีวภาพของตำบลนาบ่อคำ จากการสำรวจความหลากหลายทางภูมิปัญญา แบ่งออกได้เป็น 6 ด้าน ประกอบด้วย

1.1 ด้านโภชนาการพื้นบ้านและการดำรงชีวิต เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอาหาร การถนอมอาหารโดยชุมชนได้นำภูมิปัญญาการปลูกข้าวไรซ์เบอร์รี่ มาสร้างมูลค่าเพิ่มโดยแปรรูปข้าวให้มีความหลากหลาย ประกอบด้วย กลุ่มผลิตภัณฑ์แปรรูปข้าวหนองบึงไก่ (ข้าวนิลกาฬ น้ำข้าวกล้องหอมนิล ข้าวพองนิลกาฬ คุกกี้

ไรซ์เบอร์รี่ กาแฟนิลภาพ ชาชนิดกาแฟ และน้ำไรซ์เบอร์รี่) อาหารพื้นบ้านซึ่งเป็นอาหารไทยที่ปรุงง่าย เป็นอาหารที่เป็นเอกลักษณ์ของทั้งภาคเหนือและอีสาน และพืชที่ใช้ในการประกอบอาหารส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพรที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น ราคาถูก มีคุณค่าทางโภชนาการและยังป้องกันโรคได้หลายโรค เพราะส่วนประกอบส่วนใหญ่เป็นพืชสมุนไพร เช่น ชิง ข่า ตะไคร้ กระจ่าง ใบมะกรูด ใบโหระพา ใบกระเพรา เป็นต้น อาหารพื้นบ้านดังกล่าว ได้แก่ แกงไก่หน่อหอม น้ำพริกทรงเครื่อง น้ำพริกน้ำปู แกงขี้แฮ้ (มะแฮะ) แกงเปอะหน่อไม้ แกงหน่อไม้ใส่ไก่ ขุพหน่อไม้ แกงอ่อม แกงบอน แกงขี้เหล็ก

1.2 ด้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน เป็นความรู้เกี่ยวกับสิ่งของ เครื่องใช้ เครื่องนุ่งห่มในการดำรงชีวิต ได้แก่ การทอผ้าของกลุ่มทอผ้าไหมแก้วพัฒนา เป็นการทอผ้าด้วยมือที่มีความพิถีพิถันในเอกลักษณ์ของจังหวัด กำแพงเพชร ทำทำเป็นลายผ้า เช่น ลายกล้วยไข่ ลายกำแพงเมืองเก่า จุดเด่นในเรื่องการย้อมสีผ้าที่ใช้วัสดุจากธรรมชาติมาย้อม กรอบรูปไม้สัก ผลิตภัณฑ์เชือกกล้วยพื้นแปรรูป (กากกล้วยพื้น) เป็นการใช้อนุภูมิปัญญาการพันกล้วยให้เป็นเชือกกล้วย โดยเลือกเฉพาะกล้วยน้ำหว้า ลำต้นที่เลือกมาต้องไม่แก่หรืออ่อนเกินไป มาพันเป็นเชือกแล้วนำไปจักรสานเป็นกระเป่า ของที่ระลึก กระบายกะลามะพร้าว การจักสาน (ช่อง หวด กระติบใส่ข้าวเหนียว กระชังตักปลา) การทอเสื่อ และการทำบังไฟ ดนตรีพื้นเมือง (ซิ่ง) หัตถกรรมการทำปราสาท การทำผลิตภัณฑ์จากเศษไม้ (ตอไม้ รากไม้)

1.3 ด้านประเพณี พิธีกรรม เป็นกิจกรรมเกี่ยวข้องกับชีวิต ตั้งแต่เกิด เจ็บป่วย และตาย ได้แก่ การต่อชะตาเทียน พิธีทำขวัญนาค การสะเดาะเคราะห์ การบวชป่า การตั้งศาลพระภูมิ ศาลตายาย การตัดหยวก และการแทงหยวก ด้านประเพณีสามารถนำมาใช้และให้คนในชุมชนรู้จักหวงแหนทรัพยากร ธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้มีการนำพิธีบวชป่าเข้ามาใช้เพื่อเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ให้อยู่คู่กับชุมชน พิธีการดังกล่าวได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานหลายฝ่าย เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลนาบ่อคำ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร และผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร

1.4 ด้านคติ ความเชื่อ เป็นข้อห้าม หรือสิ่งที่ควรปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้ชีวิตในชุมชนนั้น ได้แก่ ความเชื่อเรื่องการขโมยของในวัด การตัดต้นไม้ในวัด หรือทำสิ่งที่ไม่ดีในวัดจะเป็นบาป เกิดชาติหน้าจะเป็นเปรต ครอบครัวจะอยู่ไม่เป็นสุข จะมีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจ ความเชื่อที่ว่าไม้บางชนิดไม่ควรนำมาปลูกสร้างบ้านเรือน เช่น ไม้สองนาง ไม้ตะเคียน เพราะชาวบ้านเชื่อว่า ไม้สองชนิดนี้มีภูตผีวิญญาณของนางไม้สิงสถิตย์อยู่ หรือไม้ที่ถูกฟ้าผ่า ถ้านำมาสร้างบ้าน บ้านนั้นก็ร้อนเป็นไฟ และความเชื่อเรื่องการนับถือผีปู่ย่า ผีเสี่ยวบ้าน การเซ่นไหว้ผีผาย แต่อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนผู้สูงอายุ พบว่า ความเชื่อเหล่านี้กำลังจะหายไปพร้อมกับการนำค่านิยมสมัยใหม่ที่มีความสำคัญเกี่ยวกับวัตถุนิยมเป็นหลัก ไม่มีการสืบทอด ความเชื่อเหล่านี้สูญยุคใหม่จากจริงจัง

1.5 ด้านการดูแลสุขภาพพื้นบ้าน เป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการดูแลร่างกายยามเจ็บป่วยที่ได้รับการถ่ายทอดรุ่นสู่รุ่น และมีการฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ เป็นความเชื่อทางจิตใจของผู้คนในชุมชนหากมีการเจ็บป่วยที่ไม่รุนแรงทางกระดูกจะมารักษา ได้แก่ หมอรักษากระดูกด้วยน้ำมัน หมออาคม (หมอผี)

1.6 ด้านการบริหารจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ ได้แก่ การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ซึ่งเป็นความรู้ที่มีมาแต่โบราณ โดยการจัดระบบเหมืองฝายด้วยภูมิปัญญาของคนในชุมชน เพื่อให้มีน้ำสำหรับการเกษตรตลอดทั้งปี มีหัวหน้าที่ทุกคนยอมรับในการจัดการแบ่งปันน้ำกันอย่างยุติธรรมตามประเพณีที่สืบทอดกันมา โดยทุกคนได้รับประโยชน์และสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ ซึ่งในด้านการบริหารจัดการน้ำนี้ เป็นลักษณะที่โดดเด่นของพื้นที่ที่มีการวางกฎระเบียบการใช้น้ำ คำนึงถึงช่วงฤดูกาลผลิต ช่วงไหนควรผลิตโดยใช้น้ำได้อย่างเต็มที่ ส่วนช่วงหน้าแล้งมีการวางระบบการเพาะปลูกจะทำนาข้าวได้กำไร ทำพืชไร่อะไรบ้าง เพื่อให้มีน้ำ

ได้ใช้ตลอดทั้งปี โดยทางกลุ่มผู้ใช้น้ำ ได้ออกกฎระเบียบการใช้น้ำสำหรับการปฏิบัติอย่างชัดเจน เช่น การวางระบบดูแลคลอง ส่งน้ำการบำรุงรักษาคลองส่งน้ำที่อยู่หน้าบ้านของใครต้องดูแลไม่ให้มีวัชพืชขึ้น เพื่อขวางทางน้ำ หากชำรุดเล็กๆ น้อยๆ ต้องช่วยกันซ่อมแซม เป็นกิจกรรมที่นำคนภายนอกชุมชนเข้ามาในชุมชน เพื่อศึกษาวิธีการบริหารจัดการที่ทำให้ชุมชนมีน้ำใช้ตลอดปี จึงทำให้พื้นที่นี้มีความอุดมสมบูรณ์ และมีข้าวไรซ์เบอรี่ปลูกตลอดทั้งปี และสามารถนำข้าวไรซ์เบอรี่มาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์อย่างอื่นของกลุ่มสร้างรายได้ให้กับชุมชนเพิ่มขึ้นจากการสำรวจความหลากหลายทางภูมิปัญญา เพื่อพัฒนาเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทั้ง 6 ด้าน พบว่า ด้านที่มีความโดดเด่นและได้มีการนำภูมิปัญญา และวัฒนธรรมของ 2 ภาค มาผสมผสานทำให้มีความโดดเด่นที่จะส่งเสริมเป็นแหล่งท่องเที่ยว มี 3 ด้าน คือ ด้านโภชนาการพื้นบ้าน และการดำรงชีวิต ด้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน และด้านการบริหารจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ และจากการสำรวจความหลากหลายทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ชุมชนที่มี 3 ด้านนี้ครบ คือ ชุมชนหนองบึงไก่อ หมู่ที่ 2 และชุมชนบ้านสร้อยสุวรรณ หมู่ที่ 22 ทั้งสองชุมชนนี้ในอดีตเป็นชุมชนเดียวกันคือหนองบึงไก่อ แต่เมื่อมีประชากรเพิ่มขึ้น และเข้าเกณฑ์ในการแบ่งเขตการปกครองใหม่จึงได้ แยกเป็นชุมชนบ้านสร้อยสุวรรณ โดยมีถนนคอนกรีตเป็นแนวกันทำให้สองชุมชนนี้ใช้ทรัพยากรร่วมกันได้อย่างลงตัว จึงทำให้ 2 ชุมชนนี้มีศักยภาพที่มีความพร้อม และสิ่งดึงดูดใจในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้กับนักท่องเที่ยวได้

2. แนวทางการพัฒนาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

2.1 แนวทางการพัฒนาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวประกอบด้วย สิ่งดึงดูดใจ สภาพการเข้าถึง และสิ่งอำนวยความสะดวก

1) สิ่งดึงดูดใจ พบว่าชุมชนมีสิ่งดึงดูดใจที่ให้นักท่องเที่ยวเข้ามาชม เช่น ความหลากหลายทางภูมิปัญญาการทอผ้าและย้อมผ้าจากวัสดุธรรมชาติ วัฒนธรรมการผสมผสานระหว่าง 3 ภาค คือ ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น อาหารพื้นเมือง แกงไก่อกหม้อ การแห่บั้งไฟ ประเพณีตานก๋วยสลาก การแปรรูปข้าวไรซ์เบอรี่ เป็นผลิตภัณฑ์ข้าวพอง คุกกี้ น้ำข้าวกลิ้ง กาแฟ และระบบการบริหารจัดการน้ำด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น การแห่ตุง สิ่งเหล่านี้ชุมชนมีพร้อมในการรองรับให้นักท่องเที่ยวเข้ามาสัมผัสได้ แต่สิ่งที่ชุมชนต้องการพัฒนาเพิ่มเติมในเรื่องนี้ คือ บริเวณหนองน้ำชุมชนหนองบึงไก่อให้สวยงามให้นักท่องเที่ยวได้เยี่ยมชมแหล่งน้ำ

2) สภาพการเข้าถึงของชุมชน พบว่าชุมชนตั้งอยู่ไม่ห่างจากตัวเมืองมากนัก ประมาณ 22 กิโลเมตร ใช้ระยะเวลาการเดินทาง ประมาณ 25 นาที จากสี่แยกนครชุมไปตามเส้นทางถนนลาดยางสายนครชุม-นาบ่อคำ สภาพของชุมชนเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีบ้านเรือนกับพื้นที่ทำนาอยู่ในบริเวณเดียวกัน มีถนนคอนกรีตรอบชุมชน พื้นที่เป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ ซึ่งเขียวชอุ่มด้วยนาข้าว ล้อมรอบด้วยภูเขา ได้แก่ เขากิวขี้มัน เขาตอยลับงา และเขาสนามเพียง โดยเฉพาะตอนเย็นบรรยากาศจะสวยงามมากสามารถมองเห็นพระอาทิตย์ตกดิน และภายในชุมชน จะมีระบบคลองส่งน้ำไหลเพื่อการเกษตรไหลผ่านหน้าบ้าน เหมาะที่จะส่งเสริมเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นอย่างยิ่ง สิ่งเหล่านี้ชุมชนมีความพร้อมอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวได้เพียงแต่ปรับปรุงป้ายบอกทางให้มีความชัดเจนขึ้น ดังภาพที่ 1 ถึงภาพที่ 4

ภาพที่ 1 เส้นทางก่อนถึงชุมชน

ภาพที่ 2 ป้ายบอกทางแยกเข้าหมู่บ้าน

ภาพที่ 3 เส้นทางเข้าหมู่บ้าน

ภาพที่ 4 นาข้าวชุมชน

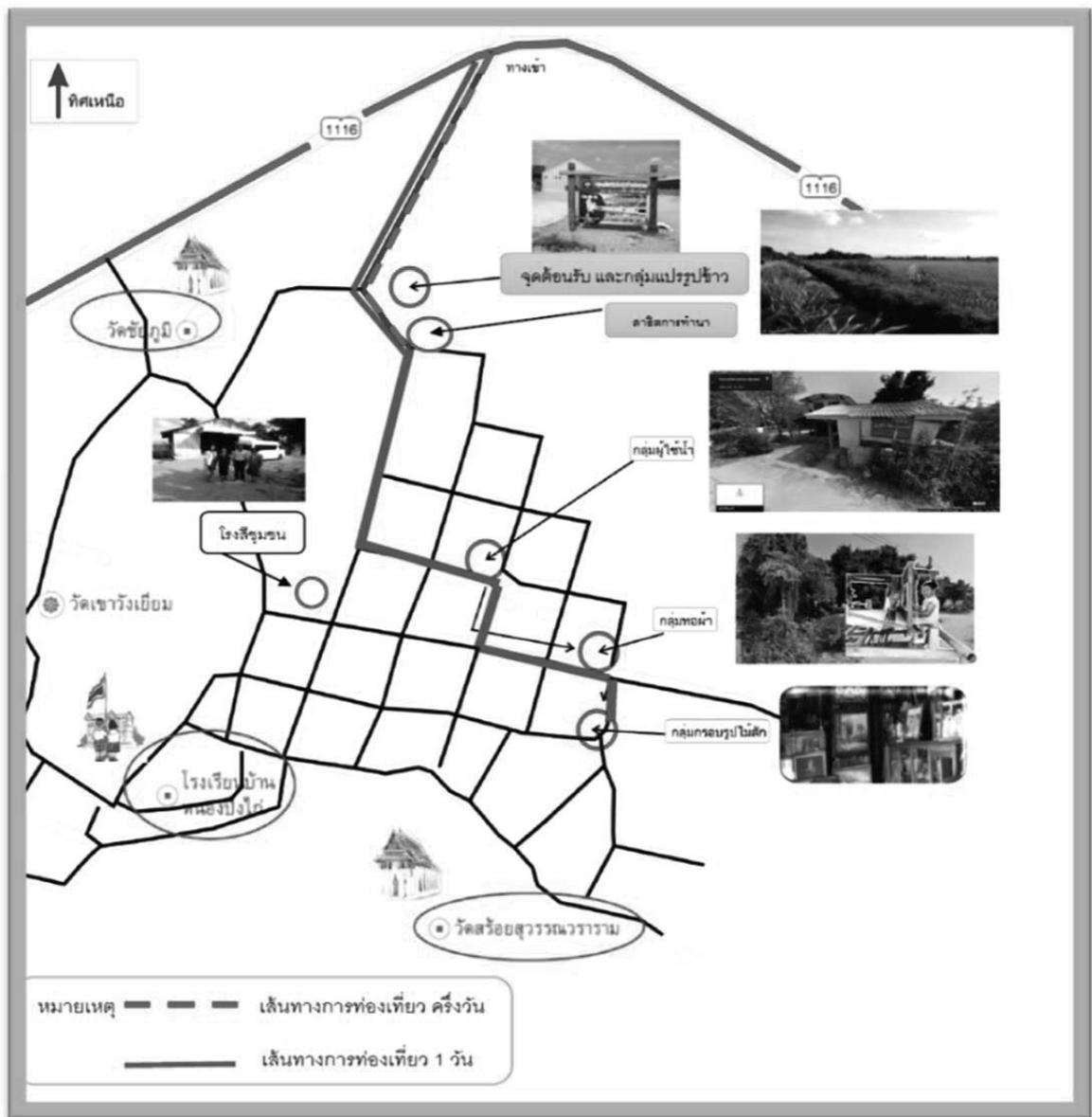
3) สิ่งอำนวยความสะดวก พบว่าชุมชนมีสิ่งที่จะต้องพัฒนาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวซึ่งชุมชนต้องพัฒนาเพื่อรองรับการท่องเที่ยว เช่น ร้านจำหน่ายขายของที่ระลึก มัคคุเทศก์ท้องถิ่น ป้ายบอกเส้นทาง การกำหนดเส้นทางการท่องเที่ยว ดังนี้

3.1) การอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อแนะนำสถานที่ ประวัติความเป็นมาของชุมชนให้กับนักท่องเที่ยว

3.2) จัดทำเส้นทางการท่องเที่ยวของชุมชนจากการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยนำเสนอเส้นทางแหล่งเรียนรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่น่าสนใจ 2 เส้นทาง ได้แก่ เส้นทางที่ 1 ท่องเที่ยวครึ่งวัน เส้นทางที่ 2 เส้นทางท่องเที่ยว 1 วัน โดยสามารถกำหนดเส้นทางได้ ดังนี้

เส้นทางที่ 1 ท่องเที่ยวครึ่งวัน เหมาะสำหรับนักท่องเที่ยวที่มีเวลาน้อย ออกเดินทางจากโรงแรมที่พัก นั่งรถชมทิวทัศน์รอบชุมชนเพื่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน แวะจุดต้อนรับฟังการบรรยายสรุปประวัติความเป็นมาของชุมชนอย่างสังเขป พาเดินชมการสาธิตวิถีการทำนาปลูกข้าวกอเดียว จากนั้นเยี่ยมชมศูนย์สาธิตการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าวไรซ์เบอร์รี่ (ข้าวนิลกาฬ) ของกลุ่มผลิตภัณฑ์แปรรูปข้าวบ้านสร้อยสุวรรณ ดูการสาธิตการทำข้าวพองนิลกาฬ การทำคุกกี้ และการทำน้ำข้าวกล้องงอก สาธิตการบรรจุข้าวสุญญากาศ และเลือกซื้อสินค้าของที่ระลึกตามอัธยาศัย จากนั้นเดินทางกลับที่พัก

เส้นทางที่ 2 ท่องเที่ยว 1 วัน เหมาะสำหรับกลุ่มอาชีพที่ต้องการเรียนรู้เพื่อนำไปปฏิบัติจริง ออกเดินทางจากโรงแรมที่พัก นั่งรถชมทิวทัศน์รอบชุมชนเพื่อดูวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน แวะจุดต้อนรับฟังการบรรยายสรุปประวัติความเป็นมาของชุมชน การรวมกลุ่ม การบริหารจัดการน้ำของชุมชน พาเดินชมการสาธิตวิธีการทำนาปลูกข้าวกอเดียว เยี่ยมชมโรงสีข้าวชุมชน แวะจุดสาธิตการทอผ้า จากนั้นเยี่ยมชมศูนย์สาธิตการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าวไรซ์เบอร์รี่ (ข้าวนิลกาฬ) ของกลุ่มผลิตภัณฑ์แปรรูปข้าวบ้านสร้อยสุวรรณ ดูการสาธิตการทำข้าวพองนิลกาฬ การทำคุกกี้ และการทำน้ำข้าวกล้องงอก สาธิตการบรรจุข้าวสุญญากาศ และเลือกซื้อสินค้าของที่ระลึกตามอัธยาศัย จากนั้นเดินทางกลับที่พัก ดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 เส้นทางท่องเที่ยวครึ่งวันและ 1 วัน

3. ทดลองการท่องเที่ยวชุมชน โดยเลือกเส้นทางท่องเที่ยวครึ่งวัน โดยจุดที่ 1 เป็นการเตรียมสถานที่โดยจัดทำป้ายบอกทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ป้ายชื่อสถานที่ ป้ายแหล่งซื้อของที่ระลึกและพานักท่องเที่ยวชมรอบชุมชนแล้วมายังจุดแนะนำประวัติความเป็นมาของชุมชนบนพื้นฐานความหลากหลายของภูมิปัญญาท้องถิ่น จุดที่ 2 สาธิตการทำนาแบบปลูกข้าวกอเดียว จุดที่ 3 จุดสาธิตการแปรรูปข้าว ซึ่งในจุดนี้นักท่องเที่ยวได้ร่วมกิจกรรมมากมายตามจุดย่อยๆ ต่าง ที่กำหนดไว้ เช่น จุดการสาธิตการทำแป้งข้าพองนิลภาพ ทำให้นักท่องเที่ยวได้ฝึกปฏิบัติการรีดแป้งเพื่อนำไปทำข้าพอง จุดการทอดข้าพองนิลภาพ และการบรรจุถุง

สุญญาภาศ จุดสาธิตการทำคุกกี้จากข้าวไรซ์เบอร์รี่ นักท่องเที่ยวได้ฝึกการทำคุกกี้ในพิมพ์ต่างๆ จุดสาธิตการทำน้ำข้าวกล็องจากข้าวไรซ์เบอร์รี่ จุดสาธิตการบรรจุภัณฑ์ข้าวนิลกาหแบบสุญญาภาศ และจุดสุดท้ายเป็นจุดจำหน่ายสินค้าของที่ระลึก ดังภาพที่ 6 - 10

ภาพที่ 6 นักท่องเที่ยวกลุ่มทดลอง

ภาพที่ 7 สาธิตการนวดแป้งข้าวพองนิลกาห

ภาพที่ 8 สาธิตการรีดแป้งข้าวพองนิลกาห

ภาพที่ 9 ผลิตภัณฑ์ข้าวชุมชน

ภาพที่ 10 ผลิตภัณฑ์ชุมชน

สรุปผลการทดลองการท่องเที่ยวชุมชน โดยประเมินความพึงพอใจในภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านปัจจัย การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว และด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในการท่องเที่ยวมีความพึงพอใจในระดับมาก ส่วนด้านบุคลากร และศูนย์แสดงสินค้า และผลิตภัณฑ์มีความพึงพอใจในระดับมากที่สุดในส่วนของสิ่งที่ต้องปรับปรุงเร่งด่วนในแต่ละด้านได้แก่ ด้านปัจจัยการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ป้ายบอกเส้นทางการท่องเที่ยวยังไม่ชัดเจนบางช่วงขาดหายไป และมีหญาปกคลุม ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในการท่องเที่ยว ห้องน้ำ และร้านอาหารยังไม่เพียงพอหากเปิดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวจริง ส่วนด้านบุคลากร นักท่องเที่ยวมีความประทับใจ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ที่สาธิต ทดลองให้นักท่องเที่ยวได้ฝึกจริงสามารถอธิบายตอบข้อซักถามได้ชัดเจน และศูนย์แสดงสินค้า ผลิตภัณฑ์มีความพร้อม มีสินค้าให้เลือกฝึกปฏิบัติ และขายอย่างหลากหลาย ซึ่งทำให้นักท่องเที่ยวได้มีกิจกรรมร่วมกับชุมชน

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาความหลากหลายทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อที่จะหาแนวทางการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้น จากการเก็บข้อมูล พบว่าพื้นที่ใหม่ที่มี 2 ชุมชนบ้านหนองบึงไก่อ และหมู่ที่ 22 ชุมชน บ้านสร้อยสุวรรณ ตำบลนาบ่อคำ มีความพร้อมสูงที่จะเป็นแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งทั้งสองชุมชนนี้มีความหลากหลายทางภูมิปัญญา และวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนซึ่งมีความโดดเด่นในด้านโภชนาการพื้นบ้าน การแปรรูปผลิตภัณฑ์ข้าวนิลกาฬ ให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย เช่น ข้าวกล้องไรซ์เบอร์รี่ ข้าวพองนิลกาฬ คุกกี้ไรซ์เบอร์รี่ ขานิลกาฬพร้อมดื่ม เนื่องมาจากชุมชนนี้มีการบริหารจัดการน้ำที่ดี มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยการใช้ภูมิปัญญาความรู้ของคนในชุมชน โดยการจัดระบบเหมืองฝาย มีหัวหน้าที่ทุกคนยอมรับและให้ทุกคนดูแลฝายน้ำที่ผ่านหน้าบ้านของตนเองไม่ให้วัชพืชขึ้นเพื่อขวางทางน้ำทำให้มีน้ำใช้เพื่อการปลูกข้าวตลอดทั้งปีและมีวัดอุทิศ เพื่อการแปรรูปข้าว เมื่อศึกษาผลงานวิจัยของ สมบูรณ์ ธรรมลังกา (2556, หน้า 63) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่จะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งของชุมชนในจังหวัดเชียงราย คือ กระบวนการเรียนรู้ ระบบความสัมพันธ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งปัจจัยเหล่านี้เป็นเหมือนตัวเชื่อมโยงการทำงานของชุมชนให้มีความเข้มแข็ง เกิดการยอมรับ มีความรัก และความสามัคคีภายในชุมชน ทำให้ชุมชนนั้นเกิดการพัฒนายั่งยืนจากการมีปัจจัยดังกล่าว นอกจากนี้ บริบทความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชนคลองน้ำไหลมีความหลากหลาย มีประเพณีวัฒนธรรมเป็นจุดเชื่อมต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชน (สิริวรรณ สิริวิชัย, วรพรรณ ขาวประทุม และบุญล้อม ดั่งวิเศษ, 2559, หน้า 124-135) รวมทั้งงานวิจัยเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อระยะเวลาการกลับมาเที่ยวซ้ำเชิงคน ของนักท่องเที่ยว พบว่าความหลากหลายทางภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นใดๆ ด้านวัฒนธรรมประเพณี และวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนจะเป็นสิ่งดึงดูดใจ และสร้างความประทับใจให้นักท่องเที่ยวมาเที่ยวเมืองเชียงคานมากที่สุด (สุรัชย์ จันทร์จรัส และอาร์ม นาครทรรพ, 2556)

แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวตำบลนาบ่อคำ คือการพัฒนาสภาพแวดล้อมทางกายภาพภูมิสถาปัตยกรรมบริเวณหนองน้ำขนาดใหญ่ให้นักท่องเที่ยวได้พักผ่อน และถ่ายภาพสวยงาม ในส่วนของการเข้าถึงชุมชน ตั้งอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองมากนักเส้นทางเข้าถึงสะดวกและปลอดภัย สภาพชุมชนเป็นชุมชนขนาดใหญ่มีถนนคอนกรีตเชื่อมต่อรอบหมู่บ้าน บรรยากาศตอนเย็นสวยงามมองเห็นทุ่งนาสวยงามและมองเห็นพระอาทิตย์ตกดิน สำหรับเส้นทางท่องเที่ยว มีให้เลือกสองเส้นทาง คือ ระยะเวลาครึ่งวัน หรือหนึ่งวัน และการพัฒนามัคคุเทศก์ท้องถิ่นอาสา การสื่อสารป้ายบอกความหมายในแต่ละพื้นที่ ป้ายบอกทาง เพราะถนนแต่ละสายในชุมชนจะมีสภาพถนนที่เหมือนกันมาก การหาทางออกที่จะไปสู่จุดหมายที่ต้องการค่อนข้างจะเป็นเรื่องยากสำหรับคนที่ไม่เคยชินกับพื้นที่ สอดคล้องกับผลการวิจัยของธารทิพย์ ธรรมสอน (2555) เรื่อง การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มในการส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชนเมืองระแหง อำเภอเมือง จังหวัดตาก พบว่า ชุมชนระแหง

เป็นเมืองที่มีศักยภาพและโอกาสทางการท่องเที่ยวสูงมาก เพราะมีสิ่งดึงดูดใจ ทั้งทางธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม โบราณสถานที่น่าสนใจ ทิวทัศน์ค่า มีเส้นทางการเข้าถึงที่สะดวก แต่ต้องปรับปรุงในด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ในด้านต่างๆ อีกมาก ชุมชนให้ความร่วมมือ และให้ความสำคัญต่อการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม แต่ต้องการมีการจัดการ และวางแผนที่ดีในการจัดกิจกรรมท่องเที่ยว ซึ่งสามารถจัดต่อเนื่องได้ตลอดทั้งปี และผลงานวิจัย เรื่อง แนวทางการพัฒนาประชาชนนครชุมเพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาท่องเที่ยว ตำบลนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ของ ธารทิพย์ ธรรมสอน (2551) ที่พบว่า การวางแผนเพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยว เพื่อให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น การพัฒนาในองค์ประกอบของการท่องเที่ยวในเรื่องของสิ่งอำนวยความสะดวก ได้แก่ การอบรมบุคลากรด้าน การท่องเที่ยว การจัดตั้งศูนย์ข้อมูลทางการท่องเที่ยว การปรับปรุงมาตรฐานร้านอาหารที่พัก ร้านอาหารของที่ระลึก การจัดสร้างห้องสุขาสำหรับนักท่องเที่ยว ตลอดจนการกำหนดการบริหารจัดการในรูปแบบของการมีส่วนร่วม และเครือข่ายกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงหรือกับหน่วยงานสถานศึกษาในพื้นที่ ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชรกับหน่วยงานย่อยในมหาวิทยาลัย โดยสำนักศิลปะและวัฒนธรรม และคณะวิทยาการจัดการ (โปรแกรมอุตสาหกรรมท่องเที่ยว และ โปรแกรมการตลาด) นอกจากนี้ ฉัฐสรณ์ กาญจนศิลาพันธ์ (2555) ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพบริการ ในการพัฒนาบุคลากรในธุรกิจโรงแรม เป็นแนวทางสำคัญในการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน โดยการพัฒนาและฝึกอบรมอย่างสม่ำเสมอซึ่งจะเป็นสิ่งที่จะทำให้ธุรกิจโรงแรมประสบความสำเร็จและสามารถอยู่รอดได้

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า พื้นที่ตำบลนาบ่อคำ เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพราะมีพื้นที่การทำเกษตร ได้แก่ นาข้าว ที่จะทำเป็นศูนย์การเรียนรู้ได้ดีเพราะประชาชนเปิดใจที่ยินดีที่จะให้ความรู้แก่ชุมชน และสังคม มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถนำมาเป็นจุดขายของการท่องเที่ยวได้ เช่น การต่อชะตาเทียน มีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่โดดเด่น เพราะเป็นวัฒนธรรมที่ผสมผสานจากผู้คนที่อยู่มาไม่ว่าจะเป็นภาคเหนือ ภาคอีสาน ซึ่งจะแสดงความโดดเด่นออกมาในรูปแบบของวัฒนธรรมด้านอาหาร และวัฒนธรรมประเพณีที่สามารถที่จะนำมาผสมผสานเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวได้ เช่น ประเพณีตานก๋วยสลาก ประเพณีวันเข้าพรรษา และประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นต้น

ชุมชนนาบ่อคำ มีความเหมาะสมมากที่จะเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยใช้ระยะเวลาครึ่งวัน หรือหนึ่งวัน โดยมีจุดท่องเที่ยวอยู่ที่ชุมชนบ้านหนองบึงไก่อและชุมชนบ้านสร้อยสุวรรณ และหากนักท่องเที่ยวต้องการจะพักค้างคืน ชุมชนดังกล่าวก็มีความเหมาะสมที่จะทำเป็นโฮมสเตย์มาก เพราะมีบรรยากาศที่สวยงามเป็นธรรมชาติ มีทัศนียภาพของภูเขา พื้นที่การเกษตรที่เขียวชอุ่ม โดยเฉพาะในตอนเช้าหรือตอนเย็นจะมีพระอาทิตย์ปรากฏสวยงามมาก โดยเฉพาะหน้าหนาว บรรยากาศจะสวยงามสดชื่นมาก แต่ยังคงพัฒนาในเรื่องของสิ่งอำนวยความสะดวกเป็นอย่างมาก ซึ่งการท่องเที่ยวดังกล่าวสามารถที่จะเป็นไปได้ เพราะชุมชนมีความเข้มแข็ง มีวัฒนธรรมที่ดี มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย มีระเบียบ มีทรัพยากรการท่องเที่ยวที่มีศักยภาพ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งชุมชนนี้ก็มีความพร้อมในการร่วมมือสูง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

ผลการวิจัยนั้นองค์การบริหารส่วนตำบลสามารถนำข้อมูลไปใช้ เพื่อสนับสนุนการตัดสินใจพัฒนาเชิงพื้นที่ และควรนำแนวทางการพัฒนาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวไปจัดทำให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

เพื่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของประชาชนในชุมชนท้องถิ่นไปยังชุมชนอื่นที่มีศักยภาพใกล้เคียงกับสองชุมชนนี้ และศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

เอกสารอ้างอิง

- การท่องเที่ยวและกีฬา, กระทรวง. (2558). **ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวไทย พ.ศ. 2558-2560**. กรุงเทพฯ : กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.
- ฉัฐสรณ์ กาญจนศิลาพันธ์. (2555). คณะภาพบริการ : ความจำเป็นของการพัฒนาคุณภาพบุคลากรในธุรกิจโรงแรม. **วารสารสงขลานครินทร์ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**, 18(4), 37-77
- ธารทิพย์ ธรรมสอน และคนอื่นๆ. (2551). **แนวทางการพัฒนาประชาชนนครชุมเพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาท่องเที่ยว ตำบลนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร**. กำแพงเพชร : คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร.
- ธารทิพย์ ธรรมสอน และชัชวาลย์ ธรรมสอน. (2555). **การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มในการส่งเสริมการท่องเที่ยว ของชุมชนเมืองระแหง อำเภอเมือง จังหวัดตาก**. กำแพงเพชร : สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร.
- วศิน อิงคพัฒนากุล. (2548). **การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมบูรณ์ ธรรมลังการ. (2556). รูปแบบการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในจังหวัดเชียงราย. **วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร**, 15(2), 58-66.
- สุรัชย์ จันท์จรัส และอาร์ม นาครทรรพ. (2556). ปัจจัยที่มีผลต่อระยะเวลาการกลับมาเที่ยวซ้ำเชิงคานของนักท่องเที่ยว. **วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง**, 9(3), 145-165.
- สิริวรรณ สิริวนิชย์, วรพรรณ ขาวประทุม และบุญล้อม ดั่งวิเศษ. (2559). **การจัดการความรู้บนฐานความหลากหลายทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในตำบลคลองน้ำไหล อำเภอคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร**. **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (สทมส.)**, 22(ฉบับพิเศษ), 124-135.
- บุญ ยะลา. (2557, กันยายน 7). ประวัติความเป็นมาของหนองบึงไก่. สัมภาษณ์.